

APOLOGIE EXCENTRIKŮ

MILAN KYZOUR

Motto:

Perzekuce hereze je sama herezí.

M. Scott Peck (1)

Terapeutická skepse vůči osobám s poruchami osobnosti a chování ovlivňuje i arteterapeuty. Některé tyto osoby se jakékoliv terapii vyhýbají, některé ji postupují teprve ve věznici. Přesto ve školských, poradenských, ale i zdravotnických zařízeních osob s těmito poruchami stále přibývá. Trvá-li u někoho od dětství do dospělosti osobitý styl vztahů k okolí, nepřízůsobivost běžným společenským situacím či překvapivé chování v nich, nedostatečná kontrola impulsivity, zvláštní způsob vnímání a myšlení, nesoulad mezi prezentovanými postoji a skutečným chováním, pak jde jistě o stavy, které je možno považovat za obtížně ovlivnitelné. Nechceme-li bloudit ve složitém systému klasifikace *typů a podtypů* těchto poruch a podléhat ódiu, které doprovází jejich souhrnné označení jako psychopati, můžeme zdůraznit jiný obecně uznávaný společenský rys a mluvit o psychopatech jako o excentricích.

M. Schott Peck říká, že z komunity vylučujeme pouze za chování, nikoli za názory (2). Také říká, že komunita může mít neomezený počet členů, z čehož lze ad absurdum dovést, že lze jako komunitu chápat celé lidstvo (3). Otázkou pak je, kam vyloučíme excentriky?

Domnívám se však, že nelze vnímat či registrovat jejich chování odděleně od jejich názorů, které prezentují často značně dynamicky, až konfliktogenně. Zvláště, když si uvědomíme zpětnou vazbu naší bublající terapeutické laskavosti.

Názory a chování tvoří nesporně jednotu signálů a aktů každého typu osobnosti, tedy i u excentriků. Jsou-li excentrici heretici, protože se odchyľují od standardu, pak my, kteří je vyřazujeme z péče, se dopouštíme hereze rovněž. Je zde dokonce riziko podobenství postojů k „jiné barvě“ duše. M. Scott Peck definoval takovou skupinu vyvržených z ordinace v knize Lidé lži (4). Sice podrobně kazuisticky zdůvodnil, proč přes jeho veškerou snahu ošetřování nedopadlo dobře, ale je možné, že zde působil už při prvním kontaktu jeho odborný klasifikační vhlad a selektivní přístup.

jako marná snaha naučit se zacházet s transferem a analogií. Generalizaci však umí dobře, tato však postrádá inzerovanou osobnostní úroveň. To lze vnímat především v časné dospělosti.

Zde mi budiž prominut nekvalifikovaný vstup a případně zcela odmítnut, pokud se dopouštím zkreslení na základě informací z „třetí ruky“: v matematických prověrkách jsme se stali mistry světa v dokonalosti konkrétních operací, ale v jejich použití v širších souvislostech už nikoli.

Není v tom důsledek sporu Piaget - Vygotskij, který u nás pro prvního nedopadl dobře? Piaget předpokládal zralost před učením, Vygotskij naopak učením předbíhal vývoj. S trochou zlomyslnosti by k tomu bylo možné dodat, že ze sovětské pedagogiky jsme si opravdu měli nechat jenom Makarenka!

Pak je zde další fáze (předpubertální, pubertální, dospívání). Piaget ji označuje jako období formálních operací (10). Peck uvažuje o fázi skeptické, individuální, v Ingardenově artefaktu je to vrstva stylistická. Je to období výrazné snahy po vyřešení konfliktu s autoritami, pochyb o víře, světovém názoru U excentrika toto probíhá opět se značnou emoční dietou, resp. emoce mohou být hlasité, prožitek však nulový.

Jedna emoce je však autentická: nadšená mobilizace arsenálu hodnot - a vzápětí zmar veškerého úsilí.. Jsou v tom podtexty chiliastické a koketování s totální negací.

Do piagetovské formální vývojové fáze se ještě vejde Peckova mystická, společenská a Ingardenovská „metafyzická“ ve smyslu „oparu“ a „aury“ díla (citováno víc než volně a s podsouváním jím nepoužitých termínů). Tuto úroveň si vyhrazují pouze „vyvolení“ jedinci, takže k nim patří zajisté všichni excentrici (ať už ve formě povýšenosti nad hlupáky nebo nemravý), kteří se stávají politiky, senátory, reformátory apod. - samozřejmě ne šmahem, každý trochu jinak a mnohý docela užitečně.

Excentrik ví, že nejvyšší metou je dosažení vývojové fáze mystické, společenské, metafyzické, zařazení mezi „vyvolené“. Naprosto nepochybuje o tom, co jako *ideolog jediné pravé víry* nebo čisté vědy vysloví nebo prosazuje. Svě chybějící emoce kompenzuje nikdy nekončícím zájmem o statistiky, experiment, výpočty, výzkum, což je výrazem bezradnosti strukturovat výchozí „materiál“, překřikování sebe sama: „já to umím“. Excentrik je navenek suverén, ale uvnitř úzkostně trpí. Není schopen syntetického vhledu do problému a mapuje a mapuje...

Toto geodetické vztahování ke skutečnosti je metaforou výtvarného projevu některých dětských autistů, kteří také dokonale a virtuózně kaširují skutečnost, resp. její iluzivně plastickou mapu a odmítají uvažovat o tom, co je za ní nebo pod ní (11).

Ve zmíněné mystické fázi je ve hře potenciál vzájemné sugestibility:

1) musím věřit a věřím, že tak dokonalý jsem

2) dokážu, že tomu uvěříš i ty (viz zmíněná phantasia pseudologica).

Excentrik je chudák, který žil integrovaně naposledy před vstupem do základní školy. To ještě měl haptické, smyslové prožitky jakžtakž v souladu s emočními. Pak se utrl od pevné země a jeho *emoce se transformovaly* do rétoriky a případně do formálně dokonalých, ale nudných vzorců kontaktních, pracovních. (V tom nás nemusí mýlit úporná snaha některých „být vtipným“, překypujícím bonmoty, křečovitě se společensky veselit.) Pokud excentrik koná dobro, tak proto, protože si dobře pamatuje své sviňárničky. Tento povahový efekt (a defekt v jednom pytlí) je metaforou netvořivých vzorců v mezilidském vztahu.

Budeme-li v ateliéru excentrika chválit, brzy pocítíme *riziko dokonalých „smejváků“*, akčních akvarelů (12), které nic neodplaví a poskytnou asociace na způsob Čapkovy povídky o novináři u psychoanalytika. Vyplatí se však smejváky při práci tématické. Je dobré laskavě *negovat ilustrativnost* s morálně naučným obsahem nebo s jakýmkoli voluntaristickým laděním a vyžadovat akční malbu (nezvládnutelně tekoucí barvy jako výcvik pokory ke gravitaci materiálu). V tom je zpodobení možnosti jinak *reflektovat svou dětskou nestrukturovanou materiálovou vrstvu* (složené cihly na barák, které se bojím rozhodit, protože bych je už tak nesložil, stejně jako nenatlačím zpět do tuby temperovou barvu, z níž jsem švihem vyrobil cosi opičího - neitelektuálního).

Excentrik by měl v ateliéru získat jistotu (bez verbálních berliček), že terapeut ho nejen nechce z komunity vyhodit, ale že ho tam naopak potřebuje. Terapeut pro to musí udělat všechno. Selže-li totiž, klient přestoupí třeba na muzikoterapii, kde neodhalí tak jednoduše svou emoční atypii a chudost.

Pani doktorka Vetterová při jedné ze svých přednášek v budějovickém ateliéru arteterapie představila rozsáhlou kvalitní produkci svých psychopatických klientů a zdůrazňovala jejich oblibu zlaté. Excentrik miluje zlatou. Zlatou ovšem miluje většina dětí ještě na počátku konkrétních operací. O psychopatologii výtvarného výrazu zde začněme uvažovat až ve věku vyšším, nicméně zlaté se nezříkejme, zazaťme si i v dospěláckém ateliéru, troška excentričnosti nezaškodí.

Je zde jedna zajímavá fylogenetická skutečnost: zlaté pozadí gotických obrazů svým ikonografickým významem dlouho blokovalo iluzivní prostorový průhled. Byla to také tehdy doba nechuti nebo neschopnosti strukturovat materiál, prostor? Náhle se však do obrazu vloudily nenápadně se sbíhající dlaždičky a oknech interiéru se objevila vzdálená iluzivní krajina.

Zmíněná fylo-onto souvislost nemůže nechat netečným žádného excentrika v arte-atiériu. Ať si zazlatí dle libosti, pak ať následuje poukaz na „zpozdilost“ gotiky, která se ani zlatem nevyhnula strukturaci prostoru.

Pak nacvičujeme zalidněnou krajinu s jejími třemi plány. A zlatit se tam mohou věže a vlasy blondýnek, po kterých excentrici „jedou“ (13).

Domnívám se, že excentriků je víc ve vysokých společenských úrovních než za mřížemi věznic a v psychiatrických zařízeních.

Nejpůvabnější poruchou osobnosti je psychopatie histriónská. Zejména u pánů. Nevěřím, že s nimi nelze nic dělat. Slovo je ovšem nepostradatelnou ingrediencí terapie. I v ateliéru nutno s nimi mluvit přeoobsáhle. Kupodivu k jejich úrovni IQ jsou mistry primitivně nelogických odboček a mlžící argumentace podobné produkci mentálních anorektiček, které také dokáží perfektně intelektově znejistit jakkoli zkušeného terapeuta. I tuto klientelu bych si dovolil přiřadit - alespoň průnikově - k populaci a klientele excentrické.

Vraťme se do školy: děti do pěti let si umějí vytvářet podněty a jsou produktivní. Kolem šesti let se začínou nudit. Tak o tom uvažuje Erich Fromm ve vztahu k lidské destruktivitě. Toto dítě vyžaduje složité zábavní stroje, u televize pěstuje „zapping“, přepíná a přepíná až k dianeticky nulovému vědomí. Začneme-li zde tlačit na poznávací vzorce a upřednostňovat je před emočními, dojde ke smyku. V lepším případě vznikne studený intelektuál. V případě horším chladný agresor, který se neliší od svých dětských vrstevníků, kteří maximálně do pěti let utloukají mravenečky. O na pak ale ještě ve dvanácti letech s oblibou trhá nožičky a křídla mouchám a posléze začne přenášet svůj zájem i na lidi. S ním pak je v arteterapii těžko.

A mohla to spravit mentálně hygienická výtvarná výchova v rámci běžného vyučování na základní škole.

Dítě konkrétních operací má cvičit schopnost zvládnout iluzivní prostor, k tomu slouží realistická kresba znázorňující trojrozměrnou na dvojrozměrné ploše. Do tohoto iluzivního trojrozměrného prostoru vkládá své fantazie, svá přání, své iluze. (Nejdříve musí člověk nějaké iluze mít, aby se jich mohl později, když přijde čas zralosti, zbavovat. Pokud je nemá, tak fetuje, aby je měl.)

Výtvarná výchova zavedla místo realistické kresby abstraktní hru s prvky a strukturacemi. Je to zoufalé, když i estetická výchova „tlačí“ na poznávací vzorce, které Vratislav Effenberger označil jako ideologické. Výtvarná výchova učí kladnému vztahu k avantgardě, která byla výsostně ideologická - a zejména doleva - i v politickém smyslu (15).

Zmínkou o drogách tak trochu unikám excentrikům, kteří jsou hlavním tématem příspěvku. Ti totiž nejsou návykoví v tom smyslu, že by potřebovali umělé iluze. Tato kategorie je jim cizí. Fungují ovšem s přehledem jako distributoři a jsou schopni bez velkého rizika drogovat exhibičně, případně drogy využijí kontrolovaně jako prostředku psychostimulačního.

Co závěrem? Mějme se rádi s ostatními excentriky! (16)

Duben až červen 1998

1) M. Scott Peck, V jiném rytmu, Olomouc, VOTOBIA, 1995, s. 181.

2) Tamtéž, s. 181.

3) Tamtéž, s. 95.

4) M. Scott Peck, Lidé lži, Olomouc, VOTOBIA, 1996.

5) Jean Piaget, Psychologie inteligence, Praha, SPN, 1966, s. 110.

6) Viz pozn. 1, s. 141.

7) Roman Ingarden, O poznávání literárního díla, Praha, Čs. spisovatel, 1967, s. 11.

V této souvislosti děkuji PhDr. J. Peroutovi, který mi naznačil možnost transferu strukturálního pohledu na artefakt výtvarný v odvozených termínech vrstvy materiálové, syntaktické, stylistické, metafyzické (naše rozhovory v letech šedesátých).

8) Viz pozn. 5, s. 119.

9) Štěpán Vymětal, nepublikovaná diplomová práce z arteterapie na PF JU v Č. Budějovicích, Využití metod arteterapie v praxi pe-psy-poradenství, 1998, s. 16.

10) Viz pozn. 5, s. 126.

11) Ian Gregor, Neobvyklý vývoj dětské kresby: co prozrazuje o dětském umění? in: Arteterapie s dětmi, Praha, Portál, 1995, s. 55.

12) Akční akvarel neboli „smejvák“ je jednou z typických výtvarných technik, používaných v budějovickém ateliéru arteterapie. Bližší viz Milan Kyzour, Komentář k příspěvkům studentů distančního studia arteterapie na PF JU v Č. Budějovicích, in: Arte-expanze, sborník příspěvků z arteterapeutické konference ČAA 1995, Praha, ČAA 1996, s. 33.

13) U poruch osobnosti jde o relativně trvalé stavy podmíněné specifickým vývojem - nevyvojem osobnosti. Art-aktivity lze u nich uplatňovat stejně jako u jiných poruch, protože výtvarný projev umožňuje zjistit specifické bloky v jednotlivých vývojových fázích a podnitit dokončení vývoje osobnosti změnou výtvarného projevu.

14) Erich Fromm, Anatomie lidské destruktivity, Praha, LNN, 1997, s. 242.

15) Vratislav Effenberger, Od avantgardy k dnešku, in: Orientace č. 2, 1996, s. 12.

16) Děkuji MUDr. Vl. Řezníčkovi a prim. MUDr. S. Spoustovi za kvalifikované opravy diagnostických termínů podle nové Mezinárodní klasifikace nemocí, dr. Řezníčkovi za společensky únosnější termín „excentrična“ nahrazující srozumitelnější psychopatii, PhDr. P. Kalinovi, CSc. za korekturu.

Anotace

Preferování nadaných dětí má svá úskalí. Jestliže učení předbíhá vývojová stadia nebo podceňuje emoční připravenost dítěte pro formulaci nových kognitivních vzorců, pak škola riskuje výchovu dětí s povahovou úchylkou, která má alternativní vyústění: intelektuální nebo kriminální. Když se dnes řekne psychopat, pak lze uvažovat, že nikoli díky terminologickým opravám v klasifikaci, ale pouze díky výrazivu pokleslého televizního žánru předpokládáme, že jde o jedince v péči zákona. Nějak se vytratil psychopat jako člověk s povahovou úchylkou nesnesitelný pro své okolí, ale většinou nikoli nebezpečný. Dřívější i současný obsah tohoto označení se však neliší v jednom zřeteli: tito lidé jsou nevhodní pro psychoterapii, nelze je socializovat, jsou to lidé „jiné barvy duše“. Co udělá škola pro děti, které se nejpozději v šesti letech začínou nudit, vyžadují dokonalé produkty mediální techniky a u televize pěstují „zapping“ (přepínání kanálů až k diabeticky nulovému vědomí)? Mají většinou vysoké IQ.

Co udělá společnost pro ty z nich, ve kterých se zpočátku viděla, ale teď už vidět nechce?